

שְׁעָמָה

ואידיאולוגיה

אידיאולוגיה כעצמה

פרופ' שלמה אבינרי*

מקיים מצווה זו, בלא שאנסה להסביר מדוע אני נוהג כך ולא אחרת. אין בדעתי לדבר כאן על המרכיבים הפיסיים של עצמה לאומית. אין ספק שבמסגרת כמו המכללה לביטחון לאומי, כבכל מסגרת שעוסקת בחשיבה אסטרטגית, מהווה הדיון במרכיבים פיסיים את נקודת המוצא, כאשר עם אלה נוהגים למנות, בין היתר, את גורם השטח, מרכיבי עצמה כלכלית, יכולת אש, עצמה מדינית, יחסי כוחות ועוד. אבל כאשר אנחנו מדברים על עצמה לאומית, הרינו מתכוונים ללא ספק גם למרכיבים אחרים, נוספים, המתייחסים לממד האידיאולוגי: מורל, מערכת ערכים, נכונות, הקרבה וכיו"ב — אשר אותם אני מבקש לכלול במושג אידיאולוגיה.

המדינה הלאומית המודרנית — אידיאה שקדמה למציאות
כבני המאה ה-20 ומתוך התנסותנו ההיסטורית הרינו רגילים לראות את המדינה הלאומית המודרנית כנתון מובן מאליו של החיים הפוליטיים וההיסטוריים. על רקע תפיסה כה ברורה זו ברצוני לטעון, שבניגוד למסגרות חברתיות ופוליטיות אחרות — דוגמת השבט הקדום, הפוליס היווני, האמפריה הרומית או המדינה הפאודלית — המדינה הלאומית המודר-

נות שבני אדם מוכנים לפעול לפיה. אין הכוונה בהכרח לפעילות תמידית של רגע אחר רגע, 24 שעות ביממה, 7 ימים בשבוע, אלא לפעילות כללית המונחת בהתאם למערכת האמורה. דהיינו, כאשר האדם נשאל איך עיקרון מסוים מתממש בחייו, הוא יכול להצביע על כך; וכאשר הוא נשאל מהם השיקולים שלפיהם הוא פועל, הריהו יכול להצביע על העקרונות המנחים. סוג מסוים של חוקרים מכנים זאת בשם "אידיאולוגיה אופרטיבית", דהיינו אידיאולוגיה שרישומה ניכר בחיי המעשה, למרות שאף פעם לא בצורה מלאה, ולעתים תוך כדי סתירות במציאות.

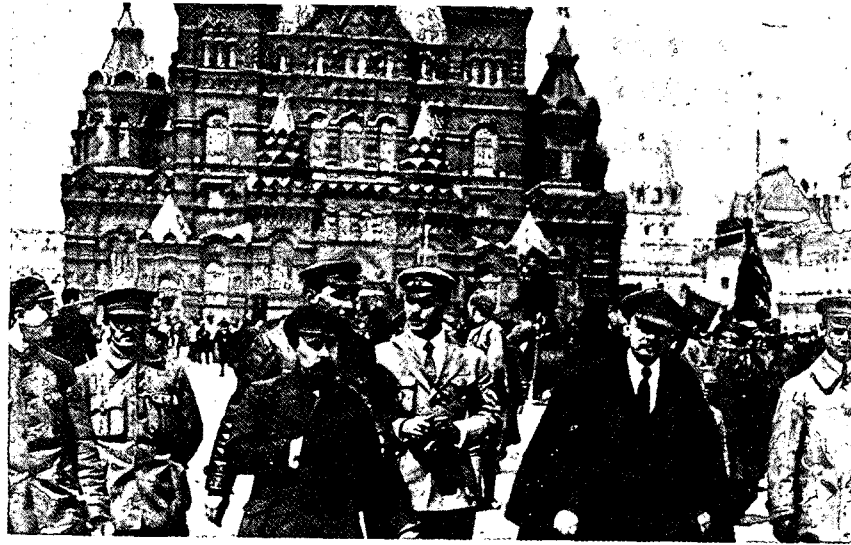
לדוגמה: מקובל עלינו שאין לרצוח. אך אין זאת אומרת, שכל אחד ואחד מאתנו מתחייב, שבשום סיטואציה בעולם הוא לא ירצח. האיסור לרצוח הנו בבחינת קו מנחה, אשר ניתן להמשיך ולהתייחס אליו בתור שבוה, גם כאשר אין פועלים לפיו, במידה שנמצא צידוק והסבר לסטייה. הנחת תפילין אצל יהודים דתיים מהווה אף היא חלק מאידיאולוגיה, למרות שבסיטואציות מסוימות עלול המאמין לא להניח תפילין, לאחר שמצא לאי-עשייה זו הסבר וצידוק. אני, אשר הנחת התפילין איננה מהרגלי המערכת הרגילה שלי, לא

אידיאולוגיה כתשתית וכמניע לפעולה

בשימוש הלשוני היום יומי נתפס המושג "אידיאולוגיה" כמשהו מנותק וחיצוני לעולם המעשה, כמחשבות — בניגוד למציאות, לעובדות, לפועל ממש. אני, לעומת זאת, מבקש להתייחס למושג "אידיאולוגיה" באותו אופן שבו מתייחדים סיים אליו בחלק מהספרות הסוציולוגית, דהיינו: במובן של מערכת מושגים אשר מפעילה בני אדם, ואשר משמשת להם תשתית, ביסוס, הצדקה ומניע לפעולה. בהגדרה זאת צמצמתי את המושג "אידיאולוגיה" לאותה מערכת רעיונות אשר ניתן למצוא את תרגומה במציאות שבה פועלים אנשים.

לעתים קרובות אנחנו מוצאים התייחדות לאיזה עיקרון בנוסח: "העיקרון הזה נכון בתיאוריה, אבל במציאות זה אחרת". לעיקרון מעין זה, שהוא נכון בתיאוריה אבל לא במציאות, אינני מתייחס במסגרת זו. אני מדבר רק על אותה מערכת עקרו-

* פרופ' למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. בשנים 1976 — 1977 כיהן כמנהל כללי של משרד החוץ. הדברים — בעקבות הרצאה במכללה לביטחון לאומי, במסגרת סימפוזיון בנושא: "האידיאולוגיה הציונית והעצמה הלאומית".

לינן בכיכר האדומה — האיראה קדמה למשטר

שלמה של תנאים כדי שמשטר זה אכן יתממש. ההפיכה הקומוניסטית ברוסיה ב־1917 מבטאת את עצמתה של האי־דיאה. האידיאה, שבמקום משטר של ניצול צריך להקים משטר המבוסס על שוויון — אידיאה זאת קדמה להקי־מתו של המשטר. אולם, ברצוני לחזור ולהדגיש, שהאידיאה בלבד לא הייתה יכולה להקים את המשטר, לולא היה מעמד פועלים שנשא את האידיאה; לולא הייתה ברוסיה אינטליגנציה מנִי־כרת שלא היה לה שיג ושיח עם משטר הצאר; לולא מלחמת עולם שהביאה למשבר לגיטימיות של משטר הצאר; לולא שלוש וחצי שנים של רעב וחולי; לולא ההתמוטטות הפוליטית של משטר הצאר — לולא כל אלה האידיאה קרוב לוודאי לא הייתה מתממשת. אולם באותה מידה לא היו יוצרים הצרכים עצמם את המשטר הזה; לולא מציאו־תה של האידיאה, הם היו יוצרים משהו אחר. יש אפוא צורך במפגש בין האידיאה לבין הצרכים המטריאליים.

על דרך זו אנו מוצאים היום את המדי־נות המודרניות בעולם: חלקן — פרי מהפכה לאומית, ואחרות — פרי מהפכה סוציאליטית, קומוניסטית, או אף פשיסטית. מה שמאפיין את העת המודרנית, והוא אחד הדברים הפרדוקסליים של תקופה זו הוא, שבמדינה המודרנית — בין אם שור־שיה במהפכה סוציאליסטית ובין אם באי־דיאה אחרת — יש באידיאה עצמה רבה יותר מאשר בעת העתיקה, וזאת למרות שהעצמות הפיסיות של המדינות המודר־ניות עולות לאין ערוך על אלה של התקו־פות הקודמות בכל הנוגע לכלי נשק, לתיעוש ולמנגנון ממלכתי.

אם נשאל מה ההבדל בין מדינות מסורתיות לבין מדינות מודרניות, ניתן לומר, שאחד ההיבטים (אם כי לא היחיד) הוא, שבמדינה המודרנית המרכיב האי־

יחיו תחת שלטון אחד — רעיון זה שעלה בסוף המאה ה־18, תחילה בצורה התרבו־רית ואחר כך בצורה הפוליטית — קדם 100 שנה ל־1871, כאשר נוצרה המדינה הלאומית הגרמנית.

במדינה הלאומית, יותר מאשר בכל מבנה פוליטי אחר עד כה, אנחנו מוצאים מצב שבו האידיאה קדמה למציאות. עם זאת יש להדגיש, שאידיאה כשלעצמה לא הייתה יכולה לעולם לממש את עצמה לולא נוצרו תנאים כלכליים, פוליטיים וצבאיים אשר אפשרו את הדבר. כלומר, אחדות איטליה לא נבעה רק מתוך האי־דיאה האמורה, שבה השתכנעו האיטל־קים, אלא נוצר מפגש בין האידיאה ותפוצתה בקרב שכבות רחבות לבין האינטרסים של הבורגנות האיטלקית, שלא רצתה חומות מכס בין פרמה ומודנה אלא שוק אחד; מפגש בין ההתנגדות ל־נסיייה הקתולית, שמנעה איחוד לאומי, לבין האינטרס של בית סבויה שחתר לה־רחוב את שלטונו מאזור מסוים. כל הגר־מים האלה התלכדו. אבל אם לא היה הגורם האידיאי המלכד, יכול להיות שהייתה נוצרת מדינה שושלתית, או רק ברית מכס, שהייתה מספקת את צרכי הבורגנות.

גם במקרה של הציונות קדמה האי־דיאה של הצורך בפתרון לאומי להיווצ־רותו של הפתרון הלאומי, כאשר נוסף להכשרת התנאים הפוליטיים לשחרור צריכה הייתה האידיאה הציונית גם להניע אנשים לעבור גיאוגרפית למקום הפתרון הלאומי. ואף בציונות — לא היה די באידיאה של מדינה יהודית, אלא היה גם צורך ב"צרת יהודים" שתביא ארצה עוד יהודים.

המהפכות הסוציאליסטיות או הקומו־ניסטיות עשויות לשמש אף הן דוגמה לסוג של משטר שהאידיאה שלו קדמה להיווצרותו. אבל היה צורך במערכת

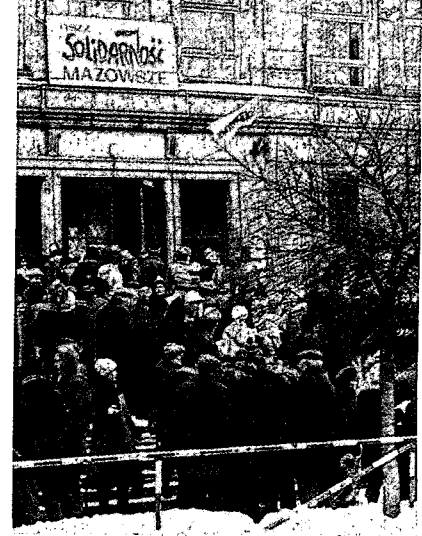
נית, כפי שאנו מכירים אותה, היא תוצר של אידיאולוגיה מודעת. ההתארגנות השבטית בקדמת ההיסטוריה לא נבעה מכך שלבני האדם הייתה השקפה האומרת: "הבה ונתארגן לפי המודל השבטי", והם העדיפו את המודל השבטי על מודל אחר. המדינה השושלתית הקדומה (השושלת ה־18 במצרים לדוגמה), לא צמחה מתוך כך, שמישהו העדיף עקרונית מונרכיה שושלתית על מבנה אחר, אלא מכך שמשפחה מסוימת או שבט מסוים השתלטו על אוכלוסייה מסוימת כתוצאה ממצאות פוליטית מסוימת. האמפריה הרומית לא התפתחה מכך שמישהו ישב ברומא ותכנן איך לכבוש את העולם; מתוך העצמה של רומא, מתוך החולשה, הטעויות והסכסוך כים של יריביה, ובעקבות מאבק ממושך בן כחמש מאות שנה — הלכה ונוצרה ההגמוניה הרומית על המסגרות האחרות.

בדומה לכך לא צמח המשטר הפאודלי מתוך כך, שמישהו קרא בספרים או פיתח אידיאולוגיה של משטר פאודלי ואמר: "המשטר שיש בו עליונים ותחתונים, ובמסגרתו התחייבויות — הוא המשטר הטוב ביותר". ההיסטוריה מלמדת, שהמושג "משטר פאודלי" נוצר על־ידי משפטנים בערך במאה ה־14, וכי האידי־אולוגיה של משטר זה, שאותו אנו מכנים "פאודלי", לא הופיעה אלא לאחר שאותו משטר כבר התבסס במשך כ־500 שנה. יתר על כן, רוב בני האדם שחיו במשטר הפאודלי לא היו מודעים לכך, שבספר ההיסטוריה ייאמר עליהם, כי חיו במשטר הפאודלי.

לא כן לגבי מה שמכונה "המדינה הלאומית" המודרנית, אשר צמחה תחיל־לה באירופה, והתפשטה במאה ה־20 כ־עיון אירופי לאפריקה ולאסיה. במקומות האמורים לא הייתה כל מציאות של מדי־נה לאומית קודמת או אידיאולוגיה מ־קומית; והרעיון הזה קדם למדינות שה־תארגנו לפי אותו עיקרון. הלאומיות ה־איטלקית כרעיון — רהיינו: שכל האנשים שהם דוברי לשון איטלקית, ויש להם שורש היסטורי משותף בעבר או מתייח־סים לשורש כזה, ראוי להם לא להיות משועבדים על־ידי זרים, ולא לחיות בהרבה מדינות אלא במדינה אחת, שמה שמשותף לה הוא איטלקיותה — רעיון המדינה הלאומית האיטלקית קדם בערך 50 שנה להיווצרותה של המדינה הזאת. הרעיון של המדינה הגרמנית, לפיו ראוי שכל אותם שבטים דוברי גרמנית לא יהיו מפורדים ונתונים תחת שלטון זרים אלא

משבר ויאט-נאם — שילוב של קשיים מטריאליים וערעור אידיאולוגי

"סולידריות" אידיאולוגיה אלטרנטיבית

ביותר לא קמו עוררים על הלגיטימיות של המלחמה. עובדה היא (ואין זה משנה כאן אם זו הייתה פרי תעמולה שמאלנית או קומוניסטית) שהלחימה בויאט-נאם נתפסה כבלתי לגיטימית, ומשעה שנתפסה ככזו היא פגעה קשות ביכולתה של ארה"ב לנצח במלחמה.

שני גורמים אלה בהצטרפותם יחד יצרו אפוא את המשבר. אם המלחמה לא הייתה מצליחה, אך לא הייתה מתעוררת בעיית הלגיטימיות — היו יכולים להמשיך בה עוד עשר שנים; ואם המלחמה הייתה מצליחה — אזי בעיית הלגיטימיות הייתה נרגעת אף היא; אין ספק, שאם היו האמריקנים מצליחים לחסל את הויאט-קונג תוך שנתיים, אז בכמה אונ"ב ברסיטאות בארה"ב היו אמנם אומרים ש"זו הייתה מלחמה מלוכלכת", אבל את זה אמרו גם על המלחמה במקסיקו, על כיבוש פנמה ועוד. אמנם אין הביקורת נעלמת בשעה שהפעילות מצליחה, אבל היא חדלה להיות אפקטיבית. השילוב של קשיים מטריאליים וערעור אידיאולוגי — הוא הגורם לכישלון בויאט-נאם.

אינני רוצה לדבר במסגרת זו על משבר הציונות, או על הבעיות שיש לנו בנושא הזה; אך אין להתעלם מכך, שחלק מהבעיות שיש לנו במישור ההתמודדות בנושא הפלשתינאי נובע מהשילוב שבין שני היסודות האמורים (מטריאלי ולגיטימי כאחד). אם היה הפת"ח מתחסל ב-1970 היו מסתלקים סימני השאלה, ולכל היותר היו אומרים אולי "לא היה יפה". אבל כשזה גם לא יפה וגם לא מצליח (או מצליח עם המון סימני שאלה) נוצרת דילמה; שכן מרכיב העצמה הלארמית חייב לבטא גם יכולת להשיב על צרכים במישור המטריאלי. יש אפוא צורך בשקט בגבולות ובהצלחה בלחימה יחד עם יכולת להתמודד עם מערכת הערכים. אף אחד משני יסודות אלה לא יוצר כשל-

משוטטשים ולא באים לידי מובהקות בביטוי שלהם.

המשבר הכפול — קשיים מטריאליים ויערעור אידיאולוגי

ארה"ב נתפסת בעינינו כמדינה "הבלתי אידיאולוגית ביותר", אולם אף היא נוצרה על-ידי מהפכה, והאני-מאמין האמריקני היסודי, שמומש במשך מאתיים שנה על-ידי כל מיני מציאויות מתחלפות, חיוקיים בארה"ב. ארה"ב מבוססת על עקרונות מסוימים, ואלה יוצרים לעתים קונפליקט טים. לדוגמה, על אף מאבקה האנטי-קומוניסטי, המהווה חלק מהמבנה האידיאולוגי שלה לשמור על חירות בעולם, מוצאת ארה"ב את עצמה כשהיא משתפת פעולה עם המשטר בצ'ילה. היא אמנם עושה זאת, אבל זה יוצר בעיות, משום שקיימת כאן איזושהי התנגשות אידיאולוגית, העלולה לחולל משבר.

הדוגמה הקלאסית לקושי מעין זה היא משבר הכפול של ארה"ב בויאט-נאם. אם לא נבין את הכפל שבמשבר זה, לא נבין את עומקו. מצד אחד היה משבר מדיני-צבאי שהתבטא בחוסר היכולת הצבאית של ארה"ב לחסל את תופעת הויאט-קונג. זוהי עובדה בתחום המצוי אוח הצבאית, שנבעה בין השאר מהטעם שהטכנולוגיה המודרנית ביותר והפעצות הכבדות ביותר בעולם לא היו תמיד יעירות די צורכן במאבק נגד תנועת גרילה הזוכה לתמיכה אידיאולוגית באוכלוסייה.

היסוד השני של המשבר היה, שבקרב דור שלם בארה"ב נתפסה המלחמה בויאט-נאם כמלחמה בלתי לגיטימית; ואלה אשר מחו נגד המלחמה, ברחו מארה"ב ושרפו את צווי הגיוס שלהם — נתנו לכך ביטוי ברור. במלחמת העולם השנייה לא היו תופעות כאלו, למרות שאחוז הקורבנות בה היה הרבה יותר גדול, משום שמחץ לקבוצות בודדות

דיאי הוא חזק הרבה יותר; וזה מתבטא במה שאנחנו מכנים הסברה, חינוך, תעמולה והסתה. בימי לואי ה-14 לא היה צורך להסביר לצרפתים את האידיאה של המשטר. המשטר היה מבוסס דיו על עובדות כוח, עם קצת מן האידיאה. היום מהווה כאמור המרכיב האידיאי יסוד חזק ומרכזי יותר, ומשברים המתרחשים במשטרים מודרניים נובעים בדרך כלל משילוב של משבר מטריאלי ומשבר אידיאי. המשבר הנוכחי בפולין, לדוגמה, אינו רק משבר של מחסור כלכלי (שאמנם קיים); מעבר לבעיית מצרכי המזון קמו זה לא כבר בפולין עוררים רציניים על הלגיטימיות של המשטר, תוך הצבעה על אידיאולוגיה אלטרנטיבית. אין זה מקרה שבפולין — שבה נשמרה כנסייה קתולית חזקה, אשר תודעתה עמוקה מאוד וקשורה בתודעה הלאומית ההיסטורית, ואשר הוציאה מבין שורותיה אפיפיור — צמחה אידיאולוגיה אלטרנטיבית. אין לי שום ספק, שאם בפולין לא הייתה נשמרת הקתוליות העמוקה בשכבות רחבות בצירבור — תופעה כמו "סולידריות" לא הייתה מתקיימת, שכן הכנסייה הנה, כאמור, לא רק אידיאה ערטילאית אלא אידיאה שמפעילה אנשים, מביאה אותם לכנסיות, נותנת להם תשובות לבעיותיהם, ומעניקה להם אידיאולוגיה אלטרנטיבית.

ברוסיה אין המצב הכלכלי משופר בהרבה מזה שבפולין. למרות זאת אין בברה"מ משבר עמוק, וזאת לא משום שהקומוניזם מקובל על כולם (הוא אינו מקובל). אלא משום שמכל מיני סיבות היסטוריות לא צמחה בברה"מ אידיאולוגיה אלטרנטיבית. הכנסייה והליברליזם המערבי לא התגבשו שם לכלל אידיאולוגיה לאומית; כל הסיבות המטריאליים של המשבר קיימות, אך אידיאולוגיה אלטרנטיבית לא צמחה, ולכן הדברים

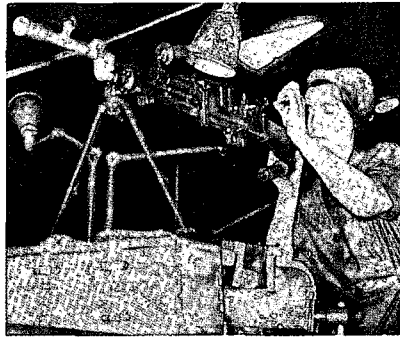
עצמו את העצמה, אלא התחברותם יחד; ובאותה מידה אף היעדרו של כל אחד מאלה כשלעצמו לא יוצר את סימני השאלה, אלא היעדרם המשותף.

על מידת כוחן של דמוקרטיות בשעות מבחן

בהקשר זה ראוי להבהיר יסוד נוסף, אשר לדעתי מאפיין עצמות אידיאולוגיות. תוך כדי מלחמת העולם השנייה נוצר המיתוס לפיו ריכוז גרמניה הנאצית את המשא-בים הפוטנציאליים שלה למאמץ המלחמה ביתר הצלחה מאשר אנגליה, ומכאן אף הסיקו, שבסיטואציות של מלחמה יש למדינות טוטליטריות עדיפות בעצמה מול מדינות דמוקרטיות וליבר-ליות. מיתוס זה סמך על ההנחה, שבמבנה הטוטליטרי, אשר בו הכל בנוי באופן פיר-מידלי ומוכפף למאמץ המלחמתי ניתן לרכז ביתר קלות את כל העצמה, לעומת מדינות דמוקרטיות, אשר בהן לא ניתן לכפות דברים אלא יש צורך לשכנע.

אולם כל המחקרים שישנם בידינו על גיוס משאבים בשתי מדינות אלה מעידים, שהכפפת המשאבים הפיסיים והעצמה הכלכלית למאמץ המלחמתי הייתה הרבה יותר מוצלחת באנגליה (ואף בארה"ב לקראת סוף 1944) מאשר בגרמ-ניה. ה"שוליים" הבלתי מנוצלים בגרמניה היו הרבה יותר גדולים מאשר באנגליה; אף התכנון הכלכלי של אנגליה במושגי מלחמה (החל מיסודות שלמים, כמו איתור וקביעת תקלות, ועד להפעלת העצמה התעשייתית וניצול כוח האדם) היה הרבה יותר מקיף מאשר בגרמניה.

כאשר הפציצו האנגלים והאמריקנים את המבורג והרסוקה, ערכו הגרמנים סקר לצורך תפעול העיר מחדש. הייתה זו שנת 1944, כאשר בפעם הראשונה מאז פרוץ המלחמה נערך בעבא הגרמני סקר על ניצול כוח אדם. התברר אז, שהמון אנשים קיבלו פטור מהצבא כדי להיות מלצרים בבתי מלון (שנחשבו כחיוניים למאמץ המלחמה), וכי רבים נוספים קיבלו פטור, משום שהיו בנים יחידים, או משום שלהר-ריהם היו זכויות סוציאליות. בעקבות זאת גויסו כל אותן קבוצות בלתי מנוצלות, ונבנתה מחדש תשתית השירותים, בלא צורך לגייס אנשים מבחוץ. האנגלים, לעומת זאת, ערכו סקר כוח אדם כבר בסוף 1941, וניצלו את הכוחות שברשותם ביתר הצלחה, למרות שדווקא המדינה הטוטליטרית נתפסת כמי שעשויה להפי-עיל ביתר קלות ויעילות סמכות בתחום הנדון. איננו חושב שיש הסבר אחד לתופעה זו, עם זאת ברצוני להציע לכך הסבר הנשען על הבהרת השוני שבין

אנגליה במלחמה - גיוס מושבל של המשאבים למאמץ המלחמתי

עצמה הנבנית על אידיאולוגיה פלורליס-טית לזו הנבנית על אידיאולוגיה מונוליתית.

עצמתה היתרה של אידיאולוגיה פלורליסטית

כדוגמה העשויה לבטא יסוד אידיאולוגי פלורליסטי תוכל לשמש חוויה אישית, שבה התנסיתי בביקורי בכותל המערבי לאחר מלחמת ששת הימים. העמידה לפני הכותל באותה עת הייתה אחת הפעמים המועטות שבהן בכינו כאנשים מבוגרים. עמדנו שם, בני אדם שונים, אשר לגבי כל אחד מאיתנו נדעה לכותל משמעות אחרת. צנחנים מקיבוצי מפ"ם, יהודים דתיים לאומיים מהמפד"ל, וספק אנשי נטורי קרתא - יהודים אשר בלט ביניהם המבדיל על המאחד. אולם למרות השוני הבסיסי בהשקפות עולם - זה חילוני וזה דתי, זה מתייחס להיסטוריה וזה מתייחס לביאת המשיח וכיו"ב - היה בעמידתנו למרגלות הכותל משהו משותף. כלומר: העצמה הגלומה בסמל לאומי מלכד כמו הכותל הנה דווקא בגלל הפלורליזם שבו. לו היינו מנסים לתפוס את הכותל בתור סמל למקום המקדש ולבנינו המחודש מצד אחד, או כשריד היסטורי ארכיאולוגי מצד שני; לו היינו מבקשים להעמיד לכלל האוכלוסייה את הסמליות של הכותל באופן מונוליתי רק על אחד מההיבטים האמורים - לא היינו מצליחים, כי אגודת-ישראל לא הייתה מקבלת את המודל ההיסטורי, והציבור החילוני לא היה מקבל את המודל הדתי. אף כיום קיים בהר הבית מצב אשר בו חלק מבקשים להתפרץ פנימה, ואילו אחרים דואגים להזהיר כי "ליהודי אסור להיכנס". לו ניסו לכפות על כולם תפילה על הר הבית, או מצד שני אסרים על כולם תכלית האיסור להיכנס לשם, מאחר שמדובר בקודש קודשים - לא היו מצליחים בכך.

מה שאני מנסה לומר באמצעות דוגמה זאת הוא, שלא-אידיאולוגיה יש עצמה רבה

יותר כאשר היא פלורליסטית ולא מונולית-טית. באידיאולוגיה מונוליתית ניתן כמובן להצליח להגיע לעומק ולאינטנסיביות של אמונה ופעולה. האינטנסיביות של העצמה ב"גוש אמונים" היא ללא כל ספק מרשימה ועמוקה מאוד; אך אין זה מקרה שרעיונם לא תפס את כלל עם ישראל, וזו חולשתם. כיוצא בזה האינטנסיביות של העצמה שאיפיינה את התנועה הקיבוצית בטהרתה - הקבוצה הגדולה, הקמונה הכללית של פועלי-ארץ-ישראל. בשנות ה-20 הם רצו לכפות את תפיסתם על כל תנועת העבודה בארץ, אך במתכונתם המקורית לא היו יוצרים אלא תנועת עבודה קטנה מאוד. כיוצא בזה בכל תחומי האידיאולוגיה הציונית. גדולתה של תנועת העבודה ההיסטורית הייתה בהתפשרותה עם המציאות ובכנוניותה לא לכפות מודל קיבוצי על כל תנועת הפועלים.

גדולתה של הציונות בעצמה שלה בשטח. וזו קנתה מקום כמרכיב בעצמה הלאומית לא משום שהייתה אידיאולוגיה ציונית אחת, אלא משום שהיו הרבה זרמים וכיוונים. לא אחת אנו חוזרים ואומרים: "תמיד היו מלחמות אחים", "תמיד היו סכסוכים", "הלוואי והיינו מאוחדים". אני חושב שגדולתה של הציו-נות הוא בכך, שלמרות חילוקי הדעות (שלפעמים היו חמורים והגיעו למלחמות אחים) היה קיים בסיס משותף שאפשר לקיים שיתוף פעולה בימים כתיקונם ובוודאי ברגעים הקשים.

אם הציונות הייתה כולה על-פי הדוגמה של ארץ-ישראל העובדת בטהרתה - ציבורים רחבים בעם ישראל לא היו נוטלים בה חלק; הוא הדין אם הייתה הציונות כולה ריזיוניסטית או דתית. הציונות הצליחה על בסיס משותף, שאף פעם לא נוסח במפורש; אבל המבחן הוא לא אם הוא נוסח במפורש, אלא אם אפשר לאנשים לפעול ביחד, כשכל אחד חי באמונתו ומתרגמה למבחן המציאות, למרות שקיימים חילוקי דעות עמוקים בין הזרמים השונים. ישנה כמובן סכנה, שהפירוד יהיה כל כך עמוק עד שהדבר יוביל למלחמת אחים, אבל בדרך כלל הצלחנו דווקא בגלל הרבגוניות של הציו-נות, וכך ראוי שננהג אף בעתיד. התשובה לדילמות האידיאולוגיות שמטרידות אותנו אינה בניסיון להפוך פלורליזם ציוני לציונות מונוליתית, שכן זה יצמצם את הבסיס שלה. מדינת ישראל שתהיה מבוססת על אידיאולוגיה של "שלום עכשיו" או של "גוש אמונים" לא תוכל לרכז סביבה 3.5 מיליון איש, שכן קבוצות

הרעיון הציוני כמרכיב האידיאולוגי בעצמה הלאומית

תא"ל אהרן לברן*

טרסים ומאבקי הכוח, אלא גם עקרונות ואידיאולוגיות; ולא פעם מונהגים האיני-טרסים ומאבקי הכוח לאורן של אידיאולוגיות ועקרונות.

במלים אחרות: במסגרת עצמתן של מדינות יש למרכיב האידיאולוגי מקום קבוע וברור; ולא זו בלבד אלא שלמרכיב זה יכולה להיות יחודיות ועצמה סגולית אף גדולה מזו שיש למרכיבים הפיסיים-חומריים. בלא מעט מדינות וחברות נמצא, כי העצמה הפיסית קשורה ותלויה בגורמים זרים. כך, לדוגמה, שכיחה התופעה של תלות כלכלית, תלות צבאית, תלות טכנולוגית וכיו"ב. פחות מכך נמצא דוגמאות לתלות אידיאולוגית (בחברות מערביות, על כל פנים). האמונה ברעיון היא פריבילגיה יותר אוטונומית מבחינה אוניברסלית.

במסגרת זו אסתפק בהערות קצרות אלה בקשר למה שאני קורא "הלגיטימיות האוטונומיות של המרכיב האידיאולוגי במכלול יסודות העצמה", ואעבור ל-שאלה העיקרית של דיוננו: עד כמה ובמה עשוי הרעיון הציוני להיות רלבנטי ותקף לשמש כמרכיב אידיאולוגי במסגרת הביטחון הלאומי שלנו כיום. שאלה זו יוצאת כמובן מבסיס ההנחה, שהמדינה היא אכן תולדה ברורה של הרעיון והמעשה הציוני.

הערות טרומיות לדיון

כאן מגיעים לקושי הראשון, ואולי הגדול שבכולם: כשאומרים הרעיון הציוני, למה בעצם מתכוונים? לציונות, כפי שנאמר כבר, אין אפיפיור; הרעיון הציוני היה פרוץ לפירושים מצד כל הזרמים. על דרך זו כינה עמוס עוז את הציונות "שם משפחה" או "פדרציה של חלומות". פענוח הציונות הנו אפוא עניין מאוד סובייקטיבי. כך היה הדבר בעבר, וכזהו אף היום.

המרכיב האידיאולוגי ויסודות העצמה הלאומית

למושג "ביטחון לאומי", שהנו חדש יחסית בתיאוריה המדינית, הגדרות שונות, ובי-רוחן תובע דיון בפני עצמו. אולם מעבר לחילוקי דעות באשר להגדרות ניתן להבי-חין בין מרכיביו של הביטחון הלאומי בשני גושים מרכזיים, הכוללים מרכיבים "קשים" ומרכיבים "רכים". בגוש הראשון מצויים המרכיבים הפיסיים כגון: צבא, כלכלה, תשתית וטכנולוגיה. גוש המרכי-בים השני כולל, לעומת זאת, נושאים כמו אידיאולוגיה ומנהיגות, המתאפיינים ביכולת להוציא מהכוח אל הפועל את אותם מרכיבים פיסיים-חומריים ולה-ביאם לכלל ביטוי מרבי. חסרונם של המר-כיבים הרכים או חולשתם במסגרת הביטחון הלאומי מובילים בהכרח להיעדר כוח מניע, מוטיבציה ונכונות אישית ולאומית. הוא הדין בממד האידי-אולוגי. ללא מנהיגות, וללא יכולת קבלת החלטות נאותה קשה לתת ביטוי לעצמה החומרית. מיצוי מרבי של המשאבים והעצמה הלאומיים ניתן להיעשות על-ידי שילוב נאות בין המרכיבים הרכים לפיסיים.

יתרה מזאת, את המרכיב האידיאולוגי הרך ניתן למצוא כשהוא משולב במרכי-בים הפיסיים עצמם. כך נמצא לדוגמה בכלכלה - המהווה מרכיב חומרי-פיסי מובהק בביטחון הלאומי - מושג כמו "כלכלה שווינית" המבטא בעצם תפיסה אידיאולוגית. בדומה לכך כולל נושא "המוטיבציה בצבא" מרכיב רך ומרכיב פיסי כאחד. ניתן אפוא להסיק, שבעולם קובעים לא רק העצמות החומריות, האיני-

* מדיריך במכללה לביטחון לאומי. הדברים - בעקבות הרצאה במכללה לביטחון לאומי במסגרת הסימפוזיון הנ"ל.

קטנות אלה יכולות להצטיין באינטנסי-ביות עמוקה מאוד, אך עמן לא ניתן ליצור תנועה רחבה, ועל כסיון לא ניתן לבנות מדינה. מכאן שהתשובה לדילמות שיש לנו היא לא בביטול הפלורליזם אלא בקיומו; ואם האידיאולוגיה היא מרכיב מרכזי בעצמה, הרי שככל שהיא יותר פלורליסטית כן היא יותר חזקה.

היה זה דווקא סטאלין שהכיר בחשי-בותו של הבסיס הפלורליסטי, ואכן בשלב מסוים במלחמת העולם הבין שאם ימשך לבסס את האידיאולוגיה אך ורק על שמירה על מולדת הסוציאליזם, יאבד את רובו של העם הרוסי, שלא כל כך אהב את הקומוניזם הסובייטי. ואז, תוך כדי המלחמה, שינה המשטר הקומוניסטי כיוון לחלוטין, והפוליטורקים הקומוניס-טיים התחילו לדבר על קטרינה הגדולה שהרחיבה את גבולות המדינה, ועל פטר הגדול שהגן על גבולותיה של רוסיה ההיסטורית. במלים אחרות, סטאלין הרחיב את בסיס הלגיטימיות מעבר לאלה שהזדהו עם המשטר הקומוניסטי, שהיה אז מאוד פרובלמטי; ואין זה מקרה שעד היום נקראת מלחמת העולם השנייה בברד"מ בכינוי שבז'רגון המרקסיסטי הוא למעשה טרפה - "המלחמה הפטריוטית הגדולה".

שתי מסקנות אבקש להסיק אם כן מני-תוח היסטורי זה:

א. אידיאולוגיה היא עצמה, יש בה מרכיב של כוח. במדינות המודרניות - ובייחוד במדינה הלאומית - המרכיב האידיאולוגי הוא רב-משקל. אידיאולוגיה אינה עניין ל"בטלנים". כיום אין "ריאל-פוליטיק" ללא אידיאולוגיה.

ב. הניסיון מראה, שלאידאולוגיה פלורליסטית יש עצמה מלכדת רבה יותר מאשר לאידיאולוגיה מונוליתית, וכוחן של דמוקרטיה בשעות מבחן גדול מכוון של חברות לא-דמוקרטיות.

